

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В СФЕРІ ОСВІТИ: АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

П.Г.Давидов

*доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Донецького інституту залізничного транспорту*

У статті розглядаються аксіологічна сутність освіти. Досліджуються роль державної освітньої політики у формування ціннісних орієнтирів особистості під час навчання. Аналізується зміни ціннісних орієнтирів сучасної молоді, соціуму, держави та роль освіти в їх формуванні, а також місце самої освіти у ціннісних орієнтирах соціуму.

Ключові слова: освіта, цінність, аксіологія, держава, суспільство, освітня політика.

Сучасна Україна знаходиться у стані соціокультурної трансформації та інтеграції у європейський освітній простір, як соціокультурний феномен, який представляє собою, перш за все, діалог культур. Безперечним фактом є те, що саме освіта виступає шляхом створення людської спільності. Тому освіту треба розглядати як історично створений іманентний людству механізм його самоінтеграції, адже освіта – це природний шлях до єдності, а звідси, й сама освіта виступає у якості визначальної соціальної цінності.

Треба вказати, що аксіологічна природа освітнього процесу в останній час достатньо активно розробляється у закордонній та вітчизняній літературі. Так, роль освіти у XXI ст., її місія розглядаються в працях теоретиків постіндустріального суспільства Д.Белла, М.Гайдеггера, П.Друкера, В.Іноземцева, М. Кастельса, Х.Ортега-і-Гассета, М.Портера, Е.Тоффлера, К.Ясперса; різні аспекти висвітлені у роботах фундаторів теорії людського капіталу Т.Шульца, Г.Беккера, М.Блауга, розвиток освіти розглядається в працях В.Андрущенко, І.Дідика, О.Грішньої, Б.Данилишина, М.Долішнього, М.Дробнохода, М. Згуровського, С.Злупка, І.Каленюка, Р.Кігеля, П.Кононенко, К.Корсака, О.Кратта, В.Кременя, В.Куценко, М.Николаєнка, В.Новікової, Т.Оболенської, А.Погрібного та інших. Це зумовлено переломним станом суспільства, яке породжує трансляцію нових життєвих смислів і цінностей, а освіта при цьому відіграє особливу роль, виступаючи відображенням глибинних витоків культури.

Сьогодні, як ніколи раніше, перед освітою постало завдання сформувати еліту (гуманітарну, економічну, технічну, політичну), що споконвічно визнавалося мотивацією зміцнення державних основ. Ставка робиться на молодь, проте у період трансформаційних процесів у соціально-економічній сфері під час її навчання потрібно сформувати адекватні ціннісні орієнтири. Тут, на нашу думку, цікавим є поняв В.Кудіна, який зазначає, що ноосферне

суспільство, оновлюючи програми підготовки фахівців, має дотримуватися принципів навчання, серед яких виділяє необхідність для студентів оволодіння скарбами культури, усього кращого, що створено в мистецтві, формування життєвих орієнтирів на підвалинах загально-визнаних і вироблених народами норм і вимог моральності, гуманізму [8, 207]. Саме ці, на нашу думку, настанови повинні стати аксіологічною складовою професійної компетентності майбутньої еліти, оскільки науковці та практичні працівники «освітньої ниви» змушені, нажал, визнати, що прогрес в економіці найчастіше обертається регресом у духовності й моралі.

Як зазначає В.Кремень, духовнокультурна реальність сучасного буття актуалізує проблему людиноцентризму в її сучасних вимірах. Сьогодні є необхідність у переосмисленні проблем професійності, праці, свідомості, цінностей, а разом із ними – влади, права, культури, ідеології тощо, які все ж розуміються і здійснюються без врахування світоглядних смислів ринкової економіки і енергій капіталу, помножених на людські бажання і прагнення. Останні мають особливе значення, адже вони стають основою самовизначень як суспільства, так і окремої людини [7]. Отже виникає потреба у філософській рефлексії, адже вона задає усій освітній концепції, зокрема й філософському аналізу освітньої політики, смисл, ціль, методи, а також безпосередньо і невід'ємно пов'язана з аксіологічним аспектом, оскільки дійсно наукова філософія завжди пронизана моральним початком. Адже філософія передбачає, що у процесі освіти/виховання у людини відбувається розвиток системи знань про добро та зло, прекрасне та огидне, про соціальну справедливість, істині, сенсі і меті як людської історії так і життя окремої людини.

Отже питання світоглядно-філософського опрацювання феномену освіти є дуже актуальним. Проте, на нашу думку, багато питань трансформації ціннісних орієнтирів в освітньому полі залишилися недостатньо дослідженими (напрацьованими). Безумовно, слід вказати на дослідження вітчизняних філософів В.Андрущенка, М.Бойченка, Б.Гершунського, С.Клепко, В.Кременя, М.Лукашевича, М.Михальченка, З.Самчука та інших [1; 2; 6; 7], та безпосередньо зупинитися на дослідженнях В.Андрущенка, Б.Гершунського, О.Завгородної, М.Кісіля, С.Клепко, В.Кременя, А.Молчанової та Н.Талалуєва, О.Олейнікової, В.Панарина, Л.Романюк, С.Смирнова, Ю.Терещенко [1-2; 4-7; 9-15].

Мета даної роботи – з'ясувати аксіологічне значення освіти як державної цінності; дослідити трансформацію цінностей у суспільстві, що трансформується; з'ясувати ті державні важелі, що можуть сприяти напрацюванню потрібних ціннісних орієнтирів.

Для реалізації цієї мети необхідно розв'язати наступні завдання:

- з'ясувати аксіологічну сутність феномену освіти;
- проаналізувати причини та умови зміни світоглядно-ціннісних деформацій у суспільстві, яке знаходиться у стані соціокультурної трансформації;
- з'ясувати роль державної освітньої політики у формуванні ціннісних настановлень суспільства.

Сучасне духовне життя в Україні (як і в усіх пострадянських країнах) характеризується критичним переосмисленням та діалектичним оновленням цінностей. Процеси, які відбуваються в освіті, мають суттєвий вплив на духовне оновлення суспільства і відчувають, у свою чергу, зворотній вплив. У цілому це складний, але позитивний процес, який веде до підвищення статусу освіти як соціального інституту і посилення його впливу на духовне життя суспільства. Отже, проблема освіти у сучасних умовах – це не просто підготовка освіченого фахівця, а відтворення людини духовної, гуманної, екологічно орієнтованої.

Слід зазначити, що аксіологічні аспекти освітньої політики у сучасному українському суспільстві, яке трансформується до європейського співтовариства, сьогодні потребують свого осмислення.

Адже, орієнтація на ринок без врахування духовності – що зараз відбувається в Україні – будучи обмеженою, однобокою, прагматично-раціоналістичною є, за своєю сутністю, не тільки безперспективною, а й згубною. Зокрема, формування «європейського засобу життя» – споживацького суспільства, яке викривлює систему норм і цінностей, адже гроші і статок ви-

знаються єдиною «справжньою» цінністю. Адже, така ідеологія є згубною як для освітньої галузі, так і країни в цілому. Суспільству знову доведеться розплачуватися за забуття старої істини: ніщо не руйнується так легко і не поновлюється так важко, як духовно-моральні цінності.

Звідси витікає, що аналіз цінностей є виключно важливим для дослідження як сучасного освітнього простору, який зараз перебуває у стані «трансформаційної кризи», так і самої сутнісно-змістовної зміни (трансформації) цієї категорії у сучасному соціумі, а також у етично-моральному сприйнятті індивіду.

Відомий теоретик філософії освіти Б.Гершунський зазначав, що ціннісний (аксіологічний) аспект освіти повинен розглядатися у трьох взаємопов'язаних блоках:

1) як цінність державна – освіта залежить від державної освітньої політики, тобто, держава зацікавлена у розвитку освіти та надання цій сфері пріоритетного державного значення;

2) як цінність суспільна – адже моральний, інтелектуальний, економічний та культурний потенціал кожного суспільства складають основу громадянського суспільства – важеля громадянського контролю за державою;

3) як особистісна цінність [2].

Завданням цієї статті ми поставили здійснити аксіологічний аналіз державної політики у галузі освіти. Тому розглядаючи освіту як державну цінність ми безпосередньо звернемося до стану освітньої політики в Україні під час її інтеграції до європейського освітнього простору. Адже, такий аналіз цінностей є виключно важливим для дослідження сучасного освітнього простору як держави, так і Європи в цілому. Ми знову звернемося до вказівки Б.Гершунського, з якою ми погоджуємося і беремо до уваги, «сфера діяльності політиків, які визначають соціально значущі напрямки розвитку освіти у єдності з розвитком усіх інших життєво важливих сфер суспільства, діяльність освітньо-стратегічна, орієнтована на прогностичне обґрунтування освітніх цінностей і пріоритетів...» [2].

Це дійсно дуже проблемна діяльність, адже ніщо не руйнується так швидко і не поновлюється у дуже тривалий термін як цінності. Та й освітньо-виховна діяльність дуже тривалий процес (якщо тільки підготовка бакалавра триває 4 роки). Тому треба миттєво реагувати на деформаційні зміни у цінностях молоді. Адже, нажаль,

доводиться констатувати, що культурні зразки, які традиційно відтворювалися освітою, включаючи такі норми свідомості та поведінки, як милосердя, сміріння, відвага, чесність та інші, які з розвитком принципів свободи, самоактуалізації людини поступово нівелюють ці традиційні зразки і вони втрачають своє провідне значення. Спостерігається також відмова освітньої системи від виховної ролі (це притаманно і ліберальним країнами Заходу), що породжує ряд негативних тенденцій.

Як зазначає О.Олейнікова, сьогодні є усі підстави стверджувати, що у нашому суспільстві розвивається ціннісна інверсія [10]. Вона полягає у розриві традицій, руйнуванні ціннісної ієрархії, яка супроводжується кардинальною зміною комбінаторики поведінки, коли «низові цінності» починають домінувати у культурі і відігравати роль визначальних цінностей, а цінності споконвічно істинні, абсолютні витісняються на культурну периферію. Як зазначає В.Панарін, така ціннісна інверсія несе негативний характер, і з цією тенденцією необхідно боротися, використовуючи усі засоби сучасної освітньої політики. Адже, мова йде про формування байдужості, відсутності або обмеженості духовних запитів, соціальному утриманству та іншому. Саме це явище ми дуже часто спостерігаємо у сучасній молоді, що найчастіше призводить до алармізму або навіть до його найгіршого прояву – девіантної поведінки [11, 146].

Безумовно, ліберальна концепція передбачає, що людські якості можуть бути різними. Проте вищі загальнолюдські цінності повинні захищатися освітньою політикою, яка ґрунтується на виваженій соціально-гуманітарній парадигмі у галузі національної освіти.

Проте сьогодні, нажал, доводиться констатувати відсутність такої політики. Причиною такого стану, на нашу думку, є беззастережливе прагнення нашої політичної еліти «показати свою європейськість», «болонізуватися» навіть нехтуючи втратою своєї власної ідентичності. Як зазначає С. Клепко, «Європа багатоліка, багатогранна і амбівалентна. Установки «Наш курс – у Європу», «Уперед у Європу» розцінюється як чергова «Fata morgana», як гарний міф, але прагнення інтегруватися в Європу приречене на фіаско без ментального засвоєння і розуміння, що є Європа й у чому полягають європейські цінності [6, 19].

Тому й реформування освіти в Україні, що відбуваються протягом усього «незалежного» буття держави, й які торкалися середньої, професійної та вищої освіти не мали «очікуваного» результату. Не мали бо не могли його мати, адже усі реформи були перманентними, адже змінам піддавалися зовнішні організаційні (частково, інституційні) форми, а цілі, зміст і сутність освіти або залишаються незмінними або пові-

льно еволюціонують під впливом різних, проте, як правило, неконтрольованих чинників. Головним стрижнем реформи освіти, вважає С.Смирнов – «це соціальне і державне замовлення президентської влади. Воно носить, перш за все, фінансово-економічний характер. Зміст програм, зміст навчання, кваліфікація кадрів, хоча й обговорюються як проблеми, але поки відсуваються на більш віддалену перспективу в силу того, що вони вимагають значно більших зусиль, причому усієї професійної спільноти, яка у нас досі не сформувалася. Останнє пояснюється в свою чергу тим, що у нас немає громадянського суспільства як соціальної і політичної реальності. Мова йде перш за все про соціальне місце освіти і спробі регулювати грошові потоки в освіті і витягти на світ тіньові гроші... Реформа освіти обговорюється поки у відриві від реформи державного устрою, місцевого самоврядування, реформи науки» [13, 141-142]. Хоча так С.Смирнов характеризував реформи в освіті нашого північного сусіда – Росії, проте, за деякими зауваженнями, усе повторюється і в Україні, хоча тут ми дійшли й до «редагування змісту історії» як «змісту навчання» та «змісту програми». Тобто не дивлячись на конституційну «деідеологізацію» освіти «політична доцільність» «перемагає» здоровий глузд та толерантність у суспільстві.

Тобто, говорячи про кризу в суспільстві та освіті, та відповідні МОНівські реформи, на думку приходе вислів професора Преображенського з безсмертного твору Булгакова «Собаче серце», що «розруха починається в головах». Іншими словами, вітчизняна освіта все частіше перестає виконувати свою головну культурну функцію посередника між особистістю індивіду та кращим духовним спадком суспільства. Канали трансляції культурних норм перестають працювати. Нові покоління замість вищих зразків засвоюють в себе ерзац-культуру. З минулого сторіччя освіта переживає тенденції демократизації та її масовості, внаслідок чого вона все більше перетворюється у сферу послуг. У таких умовах все більше збільшується проміжна зона між носіями культурних зразків (професіоналами) і тими, хто транслює культурні зразки, вибудовуючи навчальні плани, програми, форми і моделі навчання. Утворюється новий «другий прошарок професіоналів» – педагогів-комунікаторів. Ці «професіонали» – носії не вищих культурних зразків знань, а лише методик їх передачі та засвоєння, тобто другорядних культурних норм. Зі зростанням знань та інформації освіта з культурної

практики другого народження трансформується у сферу надання послуг [14, 17-18].

Саме тому, на нашу думку, аксіологічний аспект рефлексії теорії та практики сучасної вітчизняної освіти дає можливість по-новому переосмислити освіту з позицій повернення йому його головної культурної функції. Отже, освіті знову треба бути посередником між минулими та прийдешніми поколіннями, національними традиціями та культурою. Бо саме через освіту людина самоідентифікує себе у цьому полікультурному світі, формується її світогляд та ціннісні орієнтири. Адже, треба й «чужому навчатися й свого не цуратися», бо тільки накачування знаннями не дозволить людині стати гідним нащадком свого «роду-племені», а відтворить «безбатченка-перекати-поле».

Тому й потрібно нам звернутися до того ціннісного підґрунтя яке, на думку С.І.Гессена, повинно лежати в концептуальних засадах вітчизняної освітньої політики. Адже, *освіта як соціальний інститут, виконує ряд соціальних функцій і виступає сама як безпосередня соціальна цінність*.

У реалізації соціальних функцій найяскравіше проявляє себе *інструментальна цінність освіти*, перш за все, професійного. Підвищення заробітної платні, висока посада, ширші можливості у виборі видів і сфер професійної діяльності є найбільш значущими результатами професійної освіти.

Орієнтація на освіту як на засіб і інструмент підвищення (зміни) соціального статусу дозволяє говорити про *статутно-престижну цінність* освіти. Саме цей аспект цінності освіти є найбільш привабливим і значущим у нашій країні. Безумовно, цінність освіти, особливо вищої у всьому світі є дуже високою, проте у нас це і має занадто гіпертрофований характер.

У Європі знають і розуміють, що отримати освіту здатна не кожна людина. Там вищу освіту спроможний здобути заледве один з десяти тих, хто навчався у школі, а до вищих студій (на магістерському і докторському рівнях) доходить не більше 10-15 % випускників бакалаврату. Тому в Європі завершують середню освіту на високому рівні лише ті випускники, які мають намір вступити до вищих навчальних закладів. Це приблизно від 15 до 25 % усіх учнів середніх шкіл (що, до речі, відповідає середньостатистичному розподілу інтелекту). У нас, як свідчить статистика, у вищі навчальні заклади України приймають на навчання до 76 % випускників шкіл, тобто у 5-6 разів більше, ніж дозволяє нормальний розподіл інтелекту. Навіть ті, що не змогли після школи «пройти» до вишу, мають наміри подолати цей бар'єр після отримання професійної освіти у профтехучилищах, і тільки 6 % від працюючої молоді перед собою отримати вищу освіту не ставлять. Таке становище, на нашу думку, зумовлено тим, що статутно-

престижна цінність освіти у сучасних вітчизняних умовах (не зважаючи на економічну кризу) є домінуючою у функціональному аспекті і визначає цінність освіти як таку. Це відбувається в силу переваги у самій освіті престижної сторони на шкоду змістовній.

Найбільш глибинний і сутнісний сенс освіти для суспільства в цілому і для молоді особливо реалізується через її *культурно-світоглядну* функцію, яку ми вважаємо провідною, бо ціннісні аспекти освіти, невіддивно пов'язані з культурно-світоглядною функцією, яка презентує собою *морально-етичну цінність* освіти, що свідчить про необхідність формування вільної та відповідальної особистості. Адже саме моральний компонент змісту освіти характеризує і визначає мету, сенс, зміст і сутність і всієї освіти. Проте ми вважаємо вартим включити до списку цінностей освіти і *політико-ідеологічну цінність* освіти.

Ми вважаємо дуже вдалим формування категорії «освіта» викладене в Законі України «Про освіту», як «цілеспрямованого процесу виховання і навчання в інтересах людини, суспільства і держави». Хоча держава у цьому визначені є останньою, проте, безсумнівно роль держави в освітньому процесі є визначальною. Ми вже зазначали, що у нас відсутнє громадянське суспільство як важіль суспільного контролю за державною владою. Тому, на нашу думку, і держава (влада) і суспільство повинні напрацювати загальну концепцію та ідеологію освіти. Саме ідеологію, адже процес деполітизації і деідеологізації, пов'язаний з необхідністю вивільнення освіти від догматів комуністичної ідеології, на етапі становлення незалежної державності, фактично призвів до вакууму будь-якої ідеології взагалі. Проте ідеологічний вакуум повинен бути заповнений, суспільство, як і природа, порожнечі на любить... Без ідеології, без усвідомлених близьких та далеких цілей не може розвиватися ні одне суспільство, ні одна держава. Чи треба доводити, що нехтування ідеологічними, а в більш широкому сенсі – духовним, моральним підґрунтям сфери освіти, надзвичайно небезпечно і може мати найкатастрофічніші наслідки, адже мова йде про вічну боротьбу за уми й серця людей між силами творення – Добра та силами руйнування – Зла (за християнською трактовкою), які б політичні та ідеологічні «одежі» та гасла вони не використовували.

Неможливо претендувати на будь-яку доказовість у характеристиці ціннісних аспектів освіти, і тим більше у їх прогностичному обґрунтуванні, забуваючи про єдність державної, суспільної та особистісної складової категорії «цінність освіти», її системної, інтегративної сутності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андрущенко В.П.* Ціннісний дискурс в освіті / В.П.Андрущенко // Вища освіта України. – 2008. – № 1 (28). – С. 5-18.
2. *Гершунский Б.С.* Философия образования / Б.С. Гершунский. – М.: Флинта, 1998. – 298 с.
3. *Гессен С.И.* Основы педагогики. Введение в прикладную философию / С.И.Гессен. – М.: Школа-Прес, 1995. – 448 с.
4. *Завгородня О.Д.* Філософська освіта як стрижень освітньої філософії / О.Д.Завгородня // Нові технології навчання. – 2003. – № 3. – С. 111-116.
5. *Кісіль М.В.* Якісна вища освіта в системі загальнолюдських цінностей / М.В.Кісіль // М-ли Всеукр. наук. конф. «Формування національних і загальнолюдських цінностей в українському суспільстві»: Зб. статей / За заг. ред. канд. філол. наук, доц. О.С.Черемської. – Х.: ФОП Лібуркіна Л.М., 2006. – С. 39-44.
6. *Клепко С.Ф.* Філософія освіти в Європейському контексті: [монографія] / С.Ф.Клепко. – Полтава: ПОІППО, 2006. – 328 с.
7. *Кремь В.* Людина і освіта у вимірах економічної цивілізації / В.Кремь // Освіта. – 2006. – № 45-46. – С. 4-5.
8. *Кудрин В.* Образование в судьбах народов (дидактика нового времени) / В.Кудрин. – К.: ПП «Гамма-Принт». – 2007. – 218 с.
9. *Молчанова А.О., Талалуєва Н.О.* Аксиологічна мотивація як інтегративний аспект сучасної професійної освіти / А.О. Молчанова, Н.О. Талалуєва // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти [Текст]: зб. наук. праць / За ред Л.Л. Товажнянського, О.Г. Романовського. – Вип. 18 (22). – Харків: НТУ «ХПІ», 2008. – 400 с.
10. *Олейникова О.Д.* Образовательные ценности и ценностная инверсия в культуре / О.Д. Олейникова // Философия образования для XXI века. – 2001. – № 1. – С. 69-79.
11. *Панарин В.И.* Аксиологические аспекты политики в области образования / В.И.Панарин // Философия образования. – 2007. – № 4. – С. 144-149.
12. *Романюк Л.В.* Дослідження цінностей в моніторингу якості вищої освіти: засоби, технології та перспективи / Л.В.Романюк // Вища освіта України – Додаток 4, том IV (16), 2009 р. – Тематичний випуск «Вища освіта України в контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – С. 440-445.
13. *Смирнов С.А.* Образование в неклассической культурной ситуации: в поисках новых моделей / С.А. Смирнов // Концепция философии образования и современная антропология. – Новосибирск, 2001. – С. 15-34.
14. *Смирнов С.А.* Человек перехода / С.А. Смирнов // Концепция философии образования и современная антропология. – Новосибирск, 2005. – С. 135-155.
15. *Терещенко Ю.І.* Світ обертається довкола творців нових цінностей (Освіта як екзистенційний пріоритет України) / Ю.І.Терещенко // Віче. – 2001. – № 6 (111). – С. 108-125.

Стаття надійшла до редакції 21.05.2010 р.